

18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası

The Expansionist Policy Of Russia In Caucasus In The First Half Of The XVIII Century

Orhan Alizade*

Özet

Bu makalede, 18 yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın Kafkasya'da işgal politikası ve Büyük Petronun Safeviler devletinin Hazar kıyısı vilayetlerini işgal etmek planını gerçekleştirmek için yaptığı askeri-diplomatik hazırlıkları incelenmiştir. Bu makalede ayrıca Rusya, Safevi devleti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler karakterize edilmiş, bu ülkeler arasında ihtilaf niteliği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Rusya işgalleri, Osmanlı-Safevi ilişkileri, Büyük Petro.

Abstract

This article deals with the expansionist policy of Russia in Caucasus and military-diplomatic preparation of Peter the Great for the realization his plan towards Safavids state's provinces near the Caspian Sea. The article researches the character of relations between Russia, Safavids state and Ottoman Empire, and analyses the character of conflicts arising between these states.

Key Words: Caucasus, Azerbaijan, Invasions of Russia, Peter the Great, Relations between Ottoman Empire and Safavids state.

Giriş

18. yüzyıl başlarında Yakın Doğu'nun büyük imparatorluğu olan Safeviler Devleti, ekonomik kriz, bunun ardından ise siyasi gerileme safhasına girmişti. Safevi devletinde derinleşmekte olan politik bunalım, tabı ki komşu imparatorlukların işgalci niyetinin gerçekleşmesi için zemin oluştuyordu. Kafkasya'da saldırgan bir politika güden Rus hükümeti, Kafkasya topraklarını ele geçirmeye çalışıyordu. Batıda büyük topraklar kaybeden Türkiye de Safevi Devletinin zor durumundan yararlanmak istiyordu. Dolayısıyla söz konusu bölgede Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile çıkarları çatışıyordu.

Makalede 18. yüzyıl başlarında Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik işgal politikası, Hazar havzası bölgelerine sahip olmak için yapılan askeri-diplomatik girişimler araştırılmakla birlikte Rusya, Safevi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler de ele alınacaktır.

* Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi, e-mail: orkhan-ali@mail.ru

Görüş

Akademik
Bakış

105

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'daki İşgal Politikası

Güney Kafkasya'nın, özellikle de Azerbaycan'ın, zengin doğal servetleri, hammadde rezervleri, önemli coğrafi konumu nedeniyle komşu devletlerin dikkatini çekiyordu. İklim ve doğal bölgelerin çeşitliliği, dağ ve orman alanları, verimli ovalıkları, geniş deniz kıyıları, verimli vadileri ve benzeri özellikleri Azerbaycan'ı komşuları için son derece cazip bir hale getiriyordu. Azerbaycan, ayrıca petrol, bakır, mermer ve hatta altın yatakları gibi zengin doğal kaynaklara da sahipti.

Ticari ekonomik öneminin yanı sıra Kafkasya geçidinde önemli bir konuma sahip olan Azerbaycan, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan köprü rolü oynayarak büyük stratejik önemi haizdi. Azerbaycan üzerinden son derece önemli askeri stratejik ve ticaret yolları geçiyordu. Ayrıca Rusya'nın doğu ülkelerine çıkışı için gerekli deniz limanları da mevcuttu. Azerbaycan'ın, özellikle de Hazar kıyısı bölgelerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi, Rusya'nın bazı doğu ülkelerine çıkış yollarını kapatabilirdi. Rusya için bu durum, aynı zamanda Rusya'yı Safeviler Devletine bağlayan önemli iletişim hattından mahrum etmek anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu da Hazar kıyılarında güçlenerek Avrupa'yı Hazar kıyısı ülkelerine bağlayan transit yolunu kontrolü altında tutmaya çalışıyordu. Hazar denizi, Türkiye için ayrıca savunma açısından da önemliydi. Dolayısıyla Rusya, Hazar kıyılarına çıkarak Ermeni ve Gürcüler'le ittifak halinde Osmanlı İmparatorluğunun doğu sınırları için tehlike oluşturabilirdi.

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Safeviler Devleti arasında Kafkasya'da nüfuz uğruna güçlenen rekabete açık şekilde müdahale edemeyen Rusya, genelde ekonomik yayılma politikasına önem veriyordu. Rusya hükümeti, Avrupa'nın Türkiye ve Fars Körfezi üzerinden Yakın Doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerinin yönünü Volga-Hazar güzergahına değiştirmek için Hazar kıyısı ülkelerin tacirlerine elverişli ortam sağlamaya çalışıyordu.

17. yüzyıl başlarında Hazar, Rusya'nın serbest çıkışa sahip olduğu tek güney denizi idi. Büyük Petro, Rusya'yı Doğu-Batı ticaretinde aracı devlet konumuna getirme yönünde büyük çaba harcıyordu. Rus tarihçisi A.Komarov "Hazar Denizi üzerinden Doğu ülkeleriyle yapılan ticaretin gelişmesi, Rusya'nın zenginleşmesine, sanayi alanlarının geliştirilmesine hizmet edeceğini, bu yüzden de Büyük Petro'muz, tüm bu elverişli şartlardan yararlanarak Hazar'ı "bir Rus denizine" dönüştürmeye çalışmış" olduğunu yazmıştı.¹

Bu nedenle Büyük Petro, Hazar kıyılarına yalnızca ekonomik çıkarlar açısından bakmakla yetinmiyor, bu bölgeleri Rusya'ya bağlamayı hedefliyordu.

Bu plan doğrultusunda Petro, daha 17. yüzyılın son on yılı içinde Safeviler Devletini istila etmeyi planlamıştı. Nitekim 1694 yılında Hazar kıyısı ülkelerine saldırma kararı aldı.²

1 L.Yunusova. Torqovaya ekspansiya Anqlii v basseynе Kaspiya v pervoy polovine XVIIIv., Baku: Elm, 1988, c.21.

2 Q.B.Abdullayev. AzerbaydjanXVIIIv. ivzaimootnoşeniyaevosRosiey, Baku:AN Azerbaydjans-koy SSR, 1948, c. 11.

Rusya'nın ekonomik çıkarları ve Safeviler devleti ile politik ilişkilerin belirlenmesi, Rus hükümetinin Hazar'ın doğu ve batı sahillerinin doğal coğrafi şartlarının daha derinden öğrenme gereksinimini ortaya koyuyordu. 18. yüzyıl başlarında Bekoviç-Çerkasski başkanlığında Buhara ve Hiva'ya gönderilen heyetler başarısızlığa uğradı. Petro, bu başarısızlığa rağmen Güney Asya'nın zenginliklerine ulaşma ümidini kesmemiştir. Hazar'ın batı kıyılarındaki bölgeleri öğrenmek amacıyla Büyük Petro, yakını Albay A.Volinski'yi Büyükelçi olarak Safevi devletine gönderdi. A.Volinski'ye resmi görev olarak Safevi hükümetiyle ticaret sözleşmesi yapma talimatı verilmişti.³ Bunun dışında Büyükelçiye verilen gizli talimatta Safevi Devletinin Hazar kıyısındaki vilayetlerin hudutlarını, ordunun ilerlemesi için kervan yollarını, Safevi ordusunun, kalelerin durumunu tespit gibi bazı gizli görevler vermişti.⁴ Büyükelçi, Safevi hükümetini Türkler'in onların asıl düşmanları olduğuna, Rus Çarının ise Safevi Şahı ile dostluk ilişkileri kurmak istediğine inandırmaya çalışmalıydı.⁵ A.Volinski İsfahan'a geldikten sonra Şah Sultan Hüseyin ve sadrazamla görüşmelere başladı. Ünlü Rus tarihçisi Samoylov'a göre Rus Büyükelçi, Şah'ı Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşa sevketmeliydi.⁶ Ancak bu girişimler bir sonuç vermedi. Çok yönlü askeri-diplomatik hazırlıkların ardından Petro, Safeviler Devletinin Hazar kıyısı vilayetlerini işgal etmek planını gerçekleştirmek için donanma ve kara kuvvetlerine yürüyüş hazırlığı yapma emri verdi. Ejderhan valisi görevine atanan A.Volinski, ciddi bir şekilde Rus ordusunun Hazar kıyılarına yürüyüş hazırlıklarına başladı.

Volinski, vali görevine atandıktan sonra Büyük Petro'nun talimatı üzerine Kafkasya halklarını kendi tarafına çekme girişimlerine başladı. Diplomatik başarıları sayesinde Kabartaylar'ı, Bragunlar'ı, Aksaylar'ı, Tarkov Şamhalı'nı, Karakaytaklar'ı, Derbent ve Tabasaran hanlarını kendi tarafına çekmeye nail oldu.⁷ Ancak V.P.Listsov'un kanaatine göre Kuzey Kafkasya halklarının büyük çoğunluğu Rusya hükümetinin hakimiyetini tanımalarına rağmen, Kırım Hanı, Kuban Sultanı, Kabartay Kinyazları ve Kumık Şamhalı ile sık sık gizli görüşmeler yapıyorlardı.⁸ Hatta A.Volinski Büyük Petro'ya yazdığı bir mektupta Kafkasya'nın Hristiyan olmayan halklarının hakimleriyle gizli görüşmeler yapmayı tavsiye etmiyor, onları korku altında tutmak ve Rusya çıkarlarına tabi etmek için tek güvenilir araç olarak silaha güvenmeyi tercih ediyordu.⁹ Ayrıca

- 3 T. Mustafazade. Azerbaydjanirussko-tureckiyetnoşeniya pervoytreti XVIIIv., Baku: Elm, 1993, c. 39.
- 4 S. M. Solovyov. Istoriya Rossii s drevneyşih vremen. Kniqa IX, tt. 17-18, Moskva: izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literature, 1963, c. 366.
- 5 N.N.Molčanov. Diplomatiya Petra Pervovo, Moskva: izdatelstvo "Mejdunarodniye otnoşeniya", 1984, c. 409.
- 6 S. M. Solovyov. Istoriya Rossii s drevneyşih vremen. Kniqa IX, tt. 17-18, Moskva: izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literature, 1963, c. 366.
- 7 P.I.Kovalevski. Zavoevaniye Kavkaza Rossiey. Istorieskiyoçerker, Sankt Petersburg: tipografiya Akinfeyeva, c. 22-23.
- 8 V.P.Listsov. Persidskiy poxod Petra I, 1722-1723 qq., Moskva: izdatelstvo MOU, 1951, c. 95-96.
- 9 S.M.Solovyov. Istoriya Rossii s drevneyşih vremen. Kniqa IX, tt. 17-18, Moskva: izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literature, 1963, c. 371.

Gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

A.Volinski, Kartliy çarı VI. Vahtang ve Azerbaycan'ın Ermeni nüfusuyla da görüşmeler yapıyordu.

Petro, Gürcü ve Ermeniler'le yaptığı yazışmalarda onları Safevi hakimiyetinden kurtarmayı, Kartliy Çarı VI. Vahtang'a ise Osmanlılar tarafından fethedilen Gürcü topraklarını geri almayı vadediyordu. Gürcü ve Ermeni temsilcileri ise Rus ordusu Safevi Devleti sınırlarını geçince Petro'ya askerle yardım edeceklerine söz veriyorlardı.¹⁰

Bu girişimler, Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgalini kolaylaştırmak açısından son derece önemliydi. Ancak bu dönemde Azerbaycan'ın kuzey doğu bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar Rusya'yı yeterince rahatsız ediyordu. İsyancılar, Hacı Davud, Surhay Han ve Kaytaklı Ahmet Han'ın başkanlığı altında bölge şehirlerine baskın yapıyorlardı. Tabii ki Hacı Davud'un Safevi devletini yıkarak bağımsız olduğunu ilan etmek istemesi Büyük Petro'nun doğu politikasına tamamen aykırıydı. Rus hükümeti isyancıları kendi tarafına çekmek için Hacı Davud'a müracaat etmek yolunu tuttu.

Tarih kitaplarında bununla ilgili zıt görüşler yer almaktadır. Rus araştırmacıların büyük çoğunluğu, Hacı Davud'un önce yardım için Osmanlı hükümetine müracaat ettiğini belirterek onu Türk yanlısı saymış, bazen de Osmanlı İmparatorluğunun casusu adlandırmışlardır.¹¹ Bir dizi araştırmacı ise bunun tersini ispatlamaya çalışmışlardır. Onlara göre Bakü, Derbent ve Guba'nın işgal edilmesi girişimleri fiyaskoya uğradıktan sonra Hacı Davud yardım için ilk olarak Rusya'ya müracaat etmiştir.¹²

Bu konuyla ilgili çeşitli bilgi ve olguları inceledikten sonra tamamen farklı bir durumla karşılaşmıştır. İncelemeler sonucunda aslında Kartliy Çarı Vahtang gibi, Hacı Davud'a da ilk olarak Rusya hükümetinin müracaat ettiği görülmüştür. Bir başka deyişle Safeviler Devletinin çöküşünü hızlandırmak için A.Volinski'ye tüm olanaklardan yararlanma, ayrıca Kafkasya halklarını ayaklandırma talimatı verilmiştir.¹³

A.Volinski, Rusya hükümetinin talimatı üzerine Hacı Davud'a bir mektup yazarak Rusya tebasına girme teklifinde bulundu.¹⁴Bu olaylardan söz eden V.Listsov, Ejderhan Valisinin Hacı Davud'la görüşmek üzere bir heyet gönderdiğini yazıyor.¹⁵ Bu husus, Hacı Davud'un Ejderhan Hakimi İ.V.Kikin'e gönderdiği 22 Nisan 1721 tarihli mektubundan da anlaşılmaktadır. Mektupta Rusla-

10 F.M.Aliyev. Antiiranskiye vistupleniya i borba protiv tureckoy okkupacii v Azerbaydjane v pervoy polovine XVIIIv.,Baku: Elm, 1975,c. 39.

11 V.P.Listsov. Persidskiy poxod Petra I, 1722-1723 qq.,Moskva:izdatelstvo MQU, 1951,c. 106.

12 F.M.Aliyev. Antiiranskiye vistupleniya I borba protiv tureckoy okkupacii v Azerbaydjane v pervoy polovine XVIIIv.,Baku: Elm, 1975,c. 25.

13 S.M.Solovyov. Istoriya Rossii s drevneyşih vremen. Kniqa IX, tt. 17-18, Moskva:izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literature, 1963,c. 370-371.

14 F.M.Aliyev. Antiiranskiye vistupleniya I borba protiv tureckoy okkupacii v Azerbaydjane v pervoy polovine XVIIIv.,Baku: Elm, 1975,c. 26.

15 V.P.Listsov. Persidskiy poxod Petra I, 1722-1723 qq.,Moskva: izdatelstvo MQU, 1951,c. 105.

Gazi

rın gönderdiği “çapar”dan söz ediliyor.¹⁶Hacı Davud, bir süre sonra, 1721 yılı yazında A.Volinski'nin müracaatına yalnızca belli şartlar çerçevesinde olumlu cevap vereceğini bildirdi.¹⁷ Ancak Hacı Davud'un Rusya hükümetine hizmeti karşılığında ileri sürdüğü şartları Volinski kabul edilmesi imkansız diye niteledirerek kendi fikirlerini Büyük Petro'ya “Hacı Davud cevabi yazısında sizin büyüklüğüne hizmet etmek istediğini ifade etmiş, ancak bunun karşılığında ordu ve yeterli sayıda top göndermenizi rica ediyor, bu ordu ve silahlarla İran (Safevi Devleti-O.A.) şehirlerini ele geçireceğini, bu şehirlerin istediklerini elinde bulundurmasını, geriye kalanlarını size vereceğini vaadediyor...” diye açıklamıştı.¹⁸Hacı Davud'un yardımından yararlanmak girişimlerinin başarısızlığına rağmen Rusya, Safevi Devletine karşı yürüyüş hazırlığını sürdürüyordu. Eylül 1721 tarihinde A.Volinski'nin aldığı bilgi, ona göre Büyük Petro'yu mutlaka savaşa başlamaya zorlayacaktı. Ağustos 1721 tarihinde Şirvan Beylerbeyliği idari merkezi olan Şemahı, Hacı Davud'un başkanlığı altında isyancılar tarafından işgal edilerek yağmalandı. Bu olay Rusya ticaretinin ağır kayıplar vermesine yol açmıştı.

A.Volinski, Çar'a gönderdiği yazısında Büyük Petro'ya Şemahı'da meydana gelen olaylar hakkında bilgi vererek Rus tacirlerinin yağmalanması ve öldürülmesinde suçlu olanları cezalandırma bahanesiyle acilen askeri operasyonlara başlamayı teklif ediyordu.¹⁹ Bu olaylardan sonra gecikme olamazdı, çünkü Türkler Safevi Devletinin çöküşünden derhal yararlanarak Büyük Petro'nun Rusya için daha gerekli saydığı Hazar bölgesinde kuvvetlenebilirlerdi. Gerçekten de Safevi Devletinin zayıflamasıyla ilgili olarak tabii ki, Türkiye hakim çevrelerinde Safevi topraklarının ele geçirilmesi planı gündeme gelmişti. Karlofça Barış Mukavelesi (1699)Osmanlı İmparatorluğunun adım adım parçalanmasının ilk noktası olsa da, daha sonra bu süreç biraz zayıflamıştı. Büyük Petro döneminde yeterince güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu, Safevilerin batı eyaletlerini işgal etme planlarından vazgeçmemişti.

Öte yandan Şirvan'da Hacı Davud'un nüfuzunun zayıflaması Rusya hakim çevrelerinin endişelenmesine yol açmıştı. Rusya ile çatışmada yenileceğini anlayan Hacı Davud bağımsızlığını korumak amacıyla 1721 yılı sonunda yardım için Rusya ve Safevi Devletine düşman olan Türkiye'ye müracaat etti.²⁰ Rusya'nın karşı tedbirler alacağından çekinen Osmanlı hükümeti, önce Hacı Davud'u açık şekilde himayeye almaktan çekindi.

Rus çarının planladığı yürüyüşün amacı yalnızca Hazar bölgesi vilayetlerinin Rusya'ya birleştirilmesi değildi. Rusya, Safeviler Devletinin diğer vıla-

16 F.M.Aliyev. Antiiranskiye vistupleniya I borba protiv tureckoy okkupacii v Azerbaydjane v pervoy polovine XVIIIv.,Baku: Elm, 1975,c. 26.

17 V.N.Leviatov. Oçerki iz istorii Azerbaydjana v XVIIIv.,Baku:AN Azerbaydjanskoj SSR, 1948, c. 70

18 S.M.Solovyov. PetrVelikiynaKaspiyskommöre. /VestnikEvropı/, Moskva: 1868 q., kniqa 3, c. 171.

19 V. P. Listsov. Persidskiy poxod Petra I, 1722-1723 qq.,Moskva:izdatelstvo MOU, 1951,c. 113-114.

20 F.M.Aliyev. Antiiranskiye vistupleniya I borba protiv tureckoy okkupacii v Azerbaydjane v pervoy polovine XVIIIv.,Baku: Elm, 1975,c. 36.

yetlerini de işgal etme hazırlığı yapıyordu. Yürüyüşten önce savaş hazırlıkları, daha sonra ise Hazar kıyısında askeri-politik olaylar sürecinde Büyük Petro Kafkasya'ya yönelik programını da belirlemişti. Çar, Rusya'nın nüfuz alanını Azakdenizi'nden Kuban'a, Ejderhan'dan Safeviler Devleti topraklarındaki ipek merkezlerine, Beştav'dan Tiflis'e kadar genişletmeyi amaçlıyordu.²¹

18. yüzyıl Rus tarihçisi İ.İ.Golikov, yürüyüş sırasında Rus ordusunun hedeflerini şöyle açıklıyordu: "Bakü'yü ele geçirme, Kür nehrine doğru ilerleyerek nehrin döküldüğü yerde büyük bir ticaret merkezinin temelini atma..., daha sonra ise nehri geçerek Tebriz'e doğru ilerleme".²²

1724 yılı barış mukavelesinin onaylı bir nüshasını Sultan'a takdim etmek için İstanbul'a gönderilen Tugay Komutanı A.Rumyantsev'e ordunun ilerlemesi için Bakü'den Tiflis'e kadar tüm yolları öğrenme talimatı verilmişti.²³ Rusya Büyükelçisi A.Volinski'ye ait bazı belgelerde hatta Safevi Devletinin tamamen işgal edilmesi fikri de yer alıyordu.²⁴

Rus ordusunun Hazar kıyısı vilayetlerine yürüyüşü 18 Temmuz 1722 yılında başladı. İmparatorun kendisinin kumandanlığını yaptığı 274 gemiden oluşan Rus donanması Ejderhan'dan Derbend'e yol aldı. 27 Temmuz 1722 tarihinde Büyük Petro'nun kumandanlığı altındaki ordu, sahile çıkış için öngörülen Kaysu nehrinin denize döküldüğü yere yaklaştı. Ordu biraz dinlendikten sonra Büyük Petro, Derbend'e doğru hareket emri verdi. Yol boyunca ahaliyi korkutmak için Rus askerleri direniş gösterenleri amansızca öldürüyor, köyleri talan edip yakıyor, köylüleri katlediyorlardı.²⁵ 23 Ağustos 1722 tarihinde direnişle karşılaşmadan Derbend'i ele geçiren Çar ordusu Şemahı ve Bakü'yü işgal etmeye hazırlanıyordu. Ancak beklenmedik bir şekilde meydana gelen gergin durum Bakü ve Şemahı'nın işgaliyle ilgili bazı planların gerçekleşmesine engel oldu. Hazar Denizi'nde, Derbent yakınlarında meydana gelen doğal afet sonucunda Rus ordusu aşağı-yukarı tüm yiyecek rezervini kaybetti. Ayrıca, Kafkasya'nın yabancısı doğası da Rus askerlerinin sağlık durumunu olumsuz şekilde etkiliyordu. Tüm bu elverişsiz durumlar Büyük Petro'nun geri dönmeye neden oldu. Bu arada Safeviler Devletinde siyasi durum son derece gergin bir şekil almıştı. 23 Ekim 1722 tarihinde 8 ay devam eden kuşatmanın ardından Afganların başında bulunan Mir Mahmud İsfahan'ı ele geçirdi. Şah Sultan Hüseyin, Mahmud'un lehine iktidardan el çekti. Başkenti daha Haziran ayında terkedip kaçan Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasp ise Kasım 1722 tarihinde kendini şah ilan etti.

21 N.S. Kipyarina, M.M.Bliyev, V.V.Dyaqoyev. Kavkaz i Srednaya Aziya vo vneşney politike Rossii, Moskva: izdatelstvo MOU, 1984, c. 17.

22 A.Abdurrahmanov Azerbaydjan vo vzaimootnoşeniya Turcii, Rossii i Irana v pervoy polovine XVIIIv. ,Baku:AN Azerbaydjanskoy SSR, 1964, c. 28.

23 O.A.Ezov. Snoşeniya Petra Velikovo s armyanskim narodom, SanktPetersburg:tipografya imperatorskoy AN, 1898, c. LX.

24 N.N.Molčanov. Diplomatiya Petra Pervovo, Moskva: izdatelstvo "Mejdunarodniye otnosheniya", 1984, c. 407.

25 S.Aşurbeyli. Istoriya qoroda Baku, Baku: Azerneşr, 1992, c. 209.

Büyük Petro'nun Hazar kıyılarına yürüyüşü Safeviler Devletinin tüm batı topraklarında, özellikle de Güney Kafkasya'da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Safevi ihtilaflarının hızlı bir şekilde büyümesine neden oldu. Osmanlı hükümeti yürüyüşün başından itibaren bu olaylara sert bir şekilde tepki gösterdiğini beyan ederek Safeviler Devletine karşı Petro'nun yürüyüşünü yanlış bir adım olarak nitelendirdi. Osmanlı İmparatorluğu ile savaş, Petro'nun planlarına alınmamıştı. Ayrıca Rusya, Osmanlı hükümetinin kat'i bir şekilde ileri sürdüğü talebi, yani işgal ettiği Hazar kıyısı vilayetlerini terketme talebini yerine getirmek istemiyordu. Bu yüzden de Rusya hükümeti diplomatik manevra yapma taktiğine başvurdu. Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Nepluyev'in diplomatik girişimleri Türkiye ile savaş tehlikesini tam olarak ortadan kaldırmadıysa da askeri operasyonların başlanmasını geçici olarak erteleyebildi. Petro'nun Derbent'ten geri dönerek Hazar kıyısı vilayetlerinden esas askeri güçlerini çekmesi, Osmanlı hükümetini biraz sakinleştirdi ve Osmanlı-Rusya ihtilafla ilgili gerginliği zayıflattı. Güney Kafkasya'da doğrudan-doğruya askeri operasyonlara başlama imkanına sahip olmayan Osmanlı İmparatorluğu, bu bölgede başka usullerle kuvvetlenmeye çalışıyordu. Çar Petro'nun Kafkasya'dan geri çekilmesinden yararlanan Türkiye hükümeti, Hacı Davud'a yardım etmeye karar verdi. Ekim 1722 tarihinde Şirvan üzerinde kendi hakimiyetini ilan etti.²⁶ Daha sonra İstanbul'dan gönderilen fermanla Hacı Davut Şirvan hakimî görevine tayin edildi ve Sarı Mustafa Paşa orduyla onun yardımına gönderildi.²⁷

Osmanlı İmparatorluğu Şirvan'ı himayesine alarak Hacı Davud'un hizmetlerinden yararlanmakla Azerbaycan'a karşı fetih planlarını gerçekleştirmek ve Hazar sahillerine çıkmak istiyordu. Bu planın gerçekleştirilmesi Rusya'nın güney sınırları için tehlike oluşturmakla birlikte Doğu ülkeleriyle yaptığı ticarete de büyük darbe vurabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu ise Güney Kafkasya istikametinde asker toplayarak bölgenin işgal edilmesi için elverişli şartların oluşmasını bekliyordu. En sonunda bir bahane bulundu. 1722 yılı sonbaharını başlarında Tiflis ahalisini Türk tebalara hakaret etmekle suçlayan Osmanlı hükümeti Erzurum'daki Silahlı Kuvvetler Başkumandanına 50 bin kişilik bir orduyla Gürcistan'a hücum emri verdi.²⁸ 1723 yılı ilkbaharında Erzurum Paşasının orduyla Kartli'ye girmesiyle Gürcistan'ın Türkiye tarafından fetih süreci başlamış oldu.²⁹ 12-13 Haziran 1723 tarihinde Türk ordusu herhangi bir mukavemete veya herhangi bir direnişe rastlamadan Tiflis'i ele geçirdi.³⁰ Ayrıca Osmanlı hükümeti işgalleri genişletmeye, Ruslar'ın ele geçiremediği Hazar kıyısı vilayetleri de ele geçirmeye karar verdi.

26 A.Abdurrahmanov Azerbaydjan vo vzaimootnosheniyah Turcii, Rossii i Irana v pervoy polovine XVIIIv.,Baku:AN Azerbaydjanskoy SSR, 1964,c. 34.

27 A.A.Bakihanov. Gulistan-i-Iram, Baku:Elm, 1991, c. 125.

28 S. M. Solovyov. Istoriya Rossii s drevneyşih vremen. KniqaIX, tt. 17-18,Moskva:izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literature, 1963, c.394.

29 V. N. Leviatov. Oçerki iz istorii Azerbaydjana v XVIIIv.,Baku:AN Azerbaydjanskoy SSR, 1948,c. 85.

30 O.P. Markova. Rossiya, Zakavkazye I mejdunarodniye otnosheniya v XVIIIveke,Moskva:Nauka, 1966, c. 97.

Osmanlı İmparatorluğunun savaş hazırlığı sürecinin hızlandırılması ve Hazar kıyısına çıkmaya özen göstermesi, Rusya'nın Hazar kıyısı bölgelerindeki durumunu ağırlaştırıyordu. Osmanlı ordusunun Hazar Denizi istikame-tinde ilerlediği haberi, Petro'yu acele davranmaya zorluyordu. Çar, General Matuşkin'den Bakü seferine hazırlık çalışmalarını hızlandırmasını istemişti.

20 Haziran 1723 tarihinde Ejderhan'dan yola çıkan Rus donanması 6 Temmuz'da Bakü'ye ulaştı. Bakü'nün direnişsiz teslim edilmesi talebinin reddediildiğini gören Rus ordusu, 21 Temmuz tarihinde Bakü kalesini kuşattı.³¹ Bakü garnizonunun Ruslar'ı geri çekilmeye mecbur etme girişimi başarısızlı-ğa uğradı. Durum böyle olunca Ruslar, şehri topa tuttu. Şehrin kuşatılması dört gün devam etti. Durumun düzelmeyeceğini gören garnizon, teslim oldu. 26 Temmuz tarihinde Rus ordusu Bakü'ye girdi.³²Bakü'nün Ruslar tarafından işgali, Osmanlı İmparatorluğu yüksek çevreleri arasında telaşa sebep oldu. Osmanlı hükümeti geç kaldığını anlayarak Safeviler Devletinin diğer topraklarını işgal etmek için azami güç kullanmaya karar verdi.1723 yılı sonlarına doğru mevcut durumun analizi, birbiriyle rekabet eden Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının fetih yoluyla fiilen Güney Kafkasya'yı, özellikle de Azerbaycan'ı kendi aralarında paylaştıklarını göstermektedir. Fransız diplomasisinin aracılı-ğıyla adı geçen devletler kendi aralarındaki ihtilafları da hallettiler. Bir başka deyişle 12 Haziran 1724 tarihinde İstanbul'da Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan mukaveleyle³³, Güney Kafkasya'da taraflara ait topraklar tespit edilmiş oldu. Bu mukaveleyle göre Ejderhan'dan Astrabad'a kadar Hazar denizinin tüm batı ve güney kıyıları Rusya'ya, Güney Kafkasya'nın tüm doğu kısmı ve Güney Azerbaycan ise Osmanlı Devleti'ne veriliyordu. İstanbul barış mukavelesinde Azerbaycan'ın kuzey-doğu kısmı olan Şirvan'la ilgili ayrıca bir madde de yer alıyordu. Mukavele gereğince Güney Kafkasya'nın adı geçen bu vilayetine iç işlerinde özerklik hakkı tanınıyordu. Türkiye, Şirvan'a yalnızca böl-gede bir kanunsuzluk söz konusu olduğunda Rusya hükümetinin onayını alarak asker gönderebilecekti. Görüldüğü gibi bu mukavele, Şirvan'ın bağımsızlığının sağlanması için büyük öneme sahipti ve Hacı Davud da bunun için çalışıyordu.

Nihayet Rusya 1724 yılında Osmanlı ile barış mukavelesi imzalayarak Azerbaycan'ın Hazar kıyısı vilayetlerinin Rusya'ya iltihakı meselesini halletti. Bu mukavele, Rus diplomasisinin büyük başarılarından birisiydi. Rusya, Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmının Osmanlı tarafından işgalini kabul etse de, Hazar kıyısı vilayetlerinin elinde bulunmasını sağlamış oldu. Rusya, diplomatik yolla güney-doğu sınırlarını geçici olarak Osmanlı işgali tehlikesinden kurtararak son derece büyük öneme sahip Hazar Denizi ticaret yoluna çıkış sağlamış oldu.

31 V. Potto. Kavkazskayavovnavotdelnihocerkah, epizodah, leqendahlbioqrafiyah.Tom 1, Sankt Petersburg: 1885, c. 34-35.

32 S. Aşurbeyli. IstoriyaqorodaBaku.Baku, Azereşr, 1992, c. 217.

33 Qolikov.DopolneniyakdeyaniamPetraVelikovok 1723, 1724, 1725 qodam.t.XIV, Moskva, 1794, c. 337.

Sonuç

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Safeviler Devleti arasında Kafkasya'da nüfuz uğruna güçlenen rekabete müdahale edemeyen Rusya, ekonomik yayılma politikasına önem veriyordu. 18. yüzyıl başlarında iktidarı ele geçiren Çar Petro, Hazar kıyılarına yalnızca ekonomik çıkarlar açısından bakmakla yetinmiyor, bu bölgeleri Rusya'ya bağlamayı hedefliyordu.

Çok yönlü askeri-diplomatik hazırlıkların ardından Petro, Safeviler Devletinin Hazar kıyısı vilayetlerini işgal etmek planını gerçekleştirmeye başladı. Petro'nun Hazar kıyılarına yürüyüşü Safeviler Devletinin tüm batı topraklarında, özellikle de Güney Kafkasya'da Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Safevi ihtilaflarının hızlı bir şekilde büyümesine sebep oldu. Osmanlı hükümeti yürüyüşün başından itibaren bu olaylara sert bir şekilde tepki gösterdiğini beyan ederek Petro'nun yürüyüşünü yanlış bir adım olarak nitelendirdi.

Rus ordusunun Hazar kıyısı vilayetlerine yürüyüşü 1722 yılın Temmuzunda başladı. Buna karşılık olarak Osmanlı hükümeti Güney Kafkasya istikametinde toplanan ordusuna Gürcistan'a hücum etme emrini verdi. 1723 yılı sonlarına doğru mevcut durumun analizi, birbiriyle rekabet eden Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının işgal yoluyla fiilen Güney Kafkasya'yı, özellikle de Azerbaycan'ı kendi aralarında paylaştıklarını göstermektedir. 12 Haziran 1724 tarihinde İstanbul'da Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan mukaveleyle, Güney Kafkasya'da taraflara ait topraklar tespit edilmiş oldu. Bu mukaveleye göre Hazar Denizinin tüm batı ve güney kıyıları Rusya'ya, Güney Kafkasya'nın tüm doğu kısmı ve Güney Azerbaycan ise Osmanlı Devleti'ne veriliyordu.

Böylece gergin bir dönemde Rusya 1724 yılında Osmanlı ile barış mukavelesi imzalayarak Azerbaycan'ın Hazar kıyısı vilayetlerinin Rusya'ya bağlanması meselesini halletti.

Kaynaklar

ABDULLAYEV, Q.B., Azerbaydjan v XVIII v. i vzaimootnoşeniya evo s Rossiey, Baku: AN Azerbaydjanskoy SSR, 1948.

ALIYEV, F.M., Antiiranskiye vıstupleniya i borba protiv tureckoy okkupacii v AZERBAYDJANE, v pervoy polovine XVIII v., Baku: Elm, 1975.

ABDURRAHMANOV A., Azerbaydjan vo vzaimootnoşeniyah Turcii, Rossii i Irana v pervoy polovine XVIII v., Baku: AN Azerbaydjanskoy SSR, 1964.

AŞURBEYLI S., Istoriya qoroda Baku, Baku: Azərneşr, 1992.

BAKIHANOV, A.A., Gulistan-i-Iram, Baku: Elm, 1991.

EZOV Q.A., Snoşeniya Petra Velikovo s armyanskim narodom, Sankt Petersburg: tipografıya imperatorskoy AN, 1898.

GOLIKOV. Dopolneniya k deyanıyam Petra Velikovo k 1723, 1724, 1725 qodam, Moskva: tom XIV, 1794.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

KOVALEVSKI P.I., Zavoevaniye Kavkaza Rossiey. Istoriceskiy oçerk, Sankt Petersburg: tipografiya Akinfeyeva.

KIPYANINA N.S., Bliyev, M.M., Dyaqoyev, V.V., Kavkaz i Srednaya Aziya vo vneşney politike Rossii, Moskva: izdatelstvo MQU, 1984.

LISTSOV, V.P., Persidskiy poxod Petra I, 1722-1723 qq., Moskva: izdatelstvo MQU, 1951.

LEVIATOV V.N., Oçerki iz istorii Azerbaydjana v XVIII v., Baku: AN Azerbaydjanskoy SSR, 1948.

MARKOVA, O.P., Rosiya, Zakavkazye i mejdunarodniye otnosheniya v XVIII veke, Moskva: Nauka, 1966.

MUSTAFAZADE T., Azerbaydjan i russko-tureckiye otnoşeniya v pervoy treti XVIII v., Baku: Elm, 1993.

MOLÇANOV N.N., Diplomatiya Petra Pervovo, Moskva: izdatelstvo "Mejdunarodniye otnosheniya", 1984.

POTTO, V., Kavkazskaya voyna v ot delnih oçerkah, epizodah, legendah i bioqrafiyah, Sankt Petersburg: tom I, 1885.

SOLOVYOV, S.M., Istoriya Rossii s drevneyşih vremen, Moskva: kniqa IX, toma 17-18, izdatelstvo socialno-ekonomiceskoy literaturi, 1963.

SOLOVYOV, S.M., Petr Velikiy na Kaspiyskom more, Moskva: kniqa 3, Vestnik Evropi, 1868.

YUNUSOVA, L., Torqovaya ekspansiya Anqlii v basseynе Kaspiya v pervoy polovine XVIII v., Baku: Elm, 1988.

Gazi

Akademik
Bakiş

114

Cilt 4 Sayı 7
Kiş 2010